

Игор Борозан

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Уобличавање сећања и култура приложништва у Србији 19. века: случај Драгиње Станојле Петровић

Сажетак: Меморија на уважене чланове заједнице у Србији крајем 19. века и процес уобличавања сећања на Драгињу Станојлу Петровић* делови су сложеног механизма селектовања и прераде памћења. Мнемотехнички инструментаријум културе памћења, на основу којег је меморисана Драгиња Петровић, заснован је на реинтерпретацији концепта задужбинарства ранијих епоха, као и на савременом искуству служења цркви и заједници. Производња Драгињиног лика и њено меморисање као велике ктиторке представља сложени процес у оквиру којег је визуелни језик имао изузетно значајну улогу. Драгињин лик је у складу са стратегијом репрезентације постао исконструисана слика идеалне хришћанке и парадигма узорне ктиторке. Она је настала као резултат потребе Српске цркве да у доба приличне нестабилности, када је и женско питање дошло у центар пажње, произведе слику савршене мирјанке и успостави узоран модел женске побожности.

Кључне речи: Драгиња Петровић, меморија. Визуелна култура, женска побожности, задужбинарство

Меморија на уважене чланове заједнице у Србији крајем 19. века и процес уобличавања сећања на Драгињу Станојлу Петровић делови су сложеног механизма селектовања и прераде памћења.¹ Мнемотехнички инструментаријум културе памћења, на основу којег је меморисана Драгиња Петровић, заснован је на реинтерпретацији концепта задужбинарства ранијих епоха, као и на савременом искуству служења цркви и заједници. Темељи културе сећања и концепта задужбинарства, као претпоставке меморије на милосрдне појединце, налазе се у средњовековној Србији, када је уобличен појам ктиторства и приложништва.² Дела доброчинства су дефинисана као лични чин појединца. Истовремено, она су постала и део институционалног механизма нормирања памћења, на основу којег су појединац и његови сродници обезбеђивали право на континуирано литургијско меморисање у оквиру црквеног живота заједнице.³ Сотеролошки и ехаристијски карактер милосрдних дела није у колизији са социјалним аспектом ктиторског чина. Истицање на друштвеној хијерархији и лична побожност појединца поимани су као сродне целине јединствене личности, која се чином даровања потврђивала на више нивоа.

* Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете и науке Републике Србије, под називом Представе идентитета у уметности и вербално-визуелној култури новог доба, редни број 177001.

¹ О култури и наративима памћења: J. Asman, *Kultura pamćenja. Pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Beograd: Prosveta 2011. О артифицирању сећања: F. A. Jejs, *Veština pamćenja*, Novi Sad: Mediteran Publishing 2012. О идеологизирању сећања: T. Kuljić, *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd: Čigoja štampa 2006.

² Р. Веселиновић, „Зашто су подизане задужбине?“, *Гласник Српске православне цркве* XLIV (1963), 278–283.

³ Р. Поповић, Мотив задужбинарства у средњовековној Србији, *Богословље* XXXI (1987), 243–248.

Традиција задужбинарства, у највећој мери прекинута османским освајањем, обновљена је почетком 19. века.⁴ Црква је током тог века инсистирала на чињењу добрих дела, која су, како стоји у *Доимайском дојословљу* из 1872. године, усаглашена са јеванђељским законом, и у чијој се суштини налази *ујаћање* Господу.⁵ Поред овог превасходно јеванђељског концепта добрих дела, долази и до *модерније* схватања доброчинства. Модерна српска држава и њена културна пракса проналазили су у искуству Срба из Хабзбуршке монархије оквире за сопствену праксу задужбинарства.⁶ Савремене тенденције продирале су у србијанску средину махом посредством учених српских првака. Једна од тих тековина односила се и на потребу да се приватна побожност институционализује и чвршће повеже са деловањем црквених општина, што је водило ка њиховом све снажнијем деловању. Од чланова хришћанске заједнице захтевана је активнија улога у животу парохијских јединица. Рад као врлина, и као структурална идеја, стављен је у центар етичког система заједнице, која је у активном деловању појединца препознавала опште јавно добро. Тако и Доситеј Обрадовић у *Совјетима здраваја разума* (1788) поред већ постојећих старих хришћанских врлина: страха божјег, благоразумија, постојаности, мужевности и умерености, истиче трудољубије као нову, главну хришћанску врлину.⁷

У складу са снажнијом регулацијом јавног простора, од појединца се захтевало да његова религијска начела буду у служби државе и цркве. Мушкарац, као глава породице и активни носилац јавног посла, поиман је као делатни означитељ хришћанског етоса прилагођеног новом патриотском коду служења јавном добру. У складу с начелима јавног морала, појединац је имао неформалну обавезу даривања цркви. Особито је задужбинарство у форми тестаментa сматрано одговорним понашањем према цркви,⁸ којим појединац стиче право не само на литургијско меморисање већ као заслужни појединац постаје и предмет меморисања световне заједнице.

Током 18. века жене су имале све истакнутију улогу у друштву. Њихова активност, као стубова породице, с временом је употпуњена и израженијим црквеним и друштвеним ангажманом. Милосрдна дела ктиторства, али и активна помоћ у неговању старих и болесних, били су део пројектоване женске улоге у оквиру хришћанске заједнице а право на делање у јавном животу стицале су наком мужевљеве смрти. Материјални легат мужева прелазио је на удовице које су могле да њиме слободно располажу. Упркос родне поделе, жене су трудољубиво деловале у друштву, нарочито у сфери ктиторства и приложништва. Подизањем гробљанских цркава и даровањем меморијалних породичних капела, дефинисале су активну страну своје побожности током 19. века, рушећи слику о сентиментално интонираној женској религиозности.

Крај 19. века у Европи и Србији обележен је све масовнијим присуством жена у јавном животу.⁹ Оне су се потврђивале на пољу културе, уметности, полити-

⁴ М. Лазић, Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века, у *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку. Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, ур. А. Столић и Н. Макуљевић, Београд: Слио 2006, 611–659.

⁵ *Доимайско дојословље*, прев. Митрополит Михаило, Београд 1872, 19.

⁶ М. Тимотијевић, *Раћање модерне приватности. Приватни животи код Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд: Слио, 13–63.

⁷ Ibidem, 84. Д. Обрадовић, *Совјетима здраваја разума*, Сабрана дела, књ. 1, Београд: Просвета, 364.

⁸ М. Лазић, Судбина једне ктиторије: „обвезателство“ Савићевих Саборној цркви у Пожаревцу, *Саборност* 5 (2011), 247–272.

⁹ I. Weber-Kellermann, *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, München: C. H. Beck (4. Aufl. 1998), 96–227.

ке и религије. Неке од њих стекле су иконични статус, будући да је њихова популарност попримила широке размере. Такав модел понашања, између осталог манифестован ктиторским делима, пропагирале су и српске краљице током друге половине 19. века.¹⁰ Женска побожност као стара структура, али и она нова, социјално изражена друштвена структура, уобличила је понашање жена у црквеном и духовном простору српског и београдског елитног друштва. Женска културно-патриотска друштва ширила су идеале хришћанског милосрђа, па се број жена укључених у јавни живот све више повећавао. Хришћански етос уједињен с патриотским патосом били су део *моде времена* која се огледала у обавезном и нормираном служењу цркви, која се с пијететом опходила према женама од *до-број имена*.

У српској средини крајем 19. века, као и у другим европским срединама, положај жене у друштву био је проблематичан. Појава феминизма, социјални бунтови, као и доминантан грађански модел улепшане стварности, са јасном поделом на активни мушки и пасивни женски принцип, били су део јединственог света заснованог на прожимању супротности. Српско друштво, као и његову цркву, нису заобишли поменути културни и идеолошки проблеми, који су изискивали прави модел за уравнотежен суживот полова, заснован на одрживости патријархалног модела.

Медијско уобличавање женских иконичних ликова с краја 19. века било је утемељено и на одређивању жена као патриотских и духовних хероина. Креирање харизме и посебности славних жена одигривало се на помно режираном конституисању култа, с идејом да се поштовање славних жена етаблира и усвоји као родно прихватљива датост.

Конституисање сећања: гробљанска црква светог Николе

Смрт бившег пуковника и државног саветника Станојла Петровића 1889. године, потакла је јавни рад његове супруге Драгиње Станојле, заснован на концепту памћења доброг имена покојника.

Непосредно након мужевљеве смрти, Драгојла је у садејству с митрополитом Михаилом започела акцију подизања цркве светог Николе на Новом гробљу у Београду.¹¹ (сл. 1) Како се истиче у накнадно написаној књизи посвећеној великој ктиторки, због родне сегрегације помоћ митрополита је била неопходна: *Осећајући да је, женска стирана, за сам њочейшак слаба и невешта у њроналажењеу своја љушца, Драгиња њоштражи искреној савешника и уледној њомоћника и њприродној њокровишеља у њрадњи задуждине*.¹² Углед покојника и његове супруге, као и ангажман митрополита Михаила, довели су до тога да Београдска општина изда сагласност да се на централном простору главног београдског гробља подигне спомен-црква у знак сећања на преминулог великана заједнице. Морфолошки посматрано, црква је изведена у складу с актуелним српско-византијским стилем, с тим што је несумњиво пресудила улога чувара *чистиоше њравославља мишројолишца Михаила*. Архитекта Светозар Ивачковић, сликари Стева Тодоровић и Петар Раносовић и декоратер Доминико Дандреа извели су цркву у складу са културом историзма и у садејству

¹⁰ А. Столић, *Краљица Драга*, Београд: Завод за уџбенике, 2009, 132–135

¹¹ Д. Никитовић, *Лейојис цркве свештој Николе у Београду*, Београд: Управа храма светог Николе у Београду, 2009, 25. и даље.

¹² Архимандрит Платон, *Просветино-црквена добротворка Драгиња Св. Петровић*, Београд: Рад 1922, 46.

Сл. 1. Црква Светог Николе, разгледница

са савременом обновом црквене уметности,¹³ уподобивши је мајци свих цркава — Светој Софији.

Подизање гробљанских капела од стране угледних породица и појединаца свакако је имало хришћанску конотацију заснивану на литургијском меморисању преминулог. Ктиторисање меморијалних капела детерминисано је социјалним ангажманом, будући да су имућни појединци подизањем понекад и раскошних породичних меморијала истицали своје породично достојанство и социјални статус. Гробљанска црква светог Николе била је замишљена са двоструком функцијом — као простор породичне меморије, будући да је конципирана као гробни меморијал породице Петровић, и као објекат од јавног добра, којим располаже хришћанска заједница.

¹³ Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд: Филозофски факултет у Београду, 111, 130.

Митрополит Михаило је освештао цркву на Светог Николу, 9. маја 1893. године, у присуству угледних гостију.¹⁴ Овај свечани чин је наишао на велики одјек у јавности. Врхунац освећења ипак је био резервисан за ктиторку Драгињу, која се након завршетка архијерејске службе пробила кроз шпалир, да би пред црквеним дверима клекла и у заносу изговорила своју благодарност богу: *Боже Творче светѡа. Ја Ти од свеї срца и душе блаѡдарим, шћо си ме као верно чедо Твоје удостѡио нео-дичне и велике Милостѡи, да блаѡсловом Твојим ѡднесем ову светѡу задуждину, као дело руку мојих.*¹⁵ Наравно да је благодарност богу, упркос приметној театралности, изречена у духу хришћанске уздржаности и понизности, будући да је Драгиња на крају своје благодарности истакла да се суштина њеног ктиторског подухвата сажима у коначном прослављању имена божјег.

Меморијални карактер гробљанске цркве, као простора сећања на породицу Петровић, испољен је у неколико писаних записа на њеној спољашњости и унутрашњости. На надвратнику главног улаза у цркву исписан је ктиторски запис: *Ова црква ѡсвећена Светѡм Оцу Николају задужбина Сѡанојла и Драѡиње Петѡровић 1890–1893, док је у унутрашњости, са јужне стране до улазних врата, у плочу уклесано: У храму светѡї оца Николаја својој задужбини ѡчива Сѡанојло Петѡровић члан државної саветѡа, рођен 13. фебруара 1813. у Петѡровцу, окруѡа Пожаревачкої а ѡред-стѡави се 17. маја 1889. ѡдине. И овај сѡоменик му ѡдиже ожалѡићена суѡруѡа Драѡиња. Овде ѡчива и син њихов Петѡар рођен 1850. а ѡредстѡави се 1850. ѡдине.*

На фунерални карактер цркве указао је и архитекта Светозар Ивачковић, сместивши је у јединствени систем сепулкарне културе на тлу Београда и Србије с краја 19. века.¹⁶ (сл. 2) Црква светог Николе коначно је конституисана као симболички топос централног градског гробља и трајни подсетник на породицу Петровић.

Визуелизација сећања

Визуелна култура најснажније подстиче меморисање, будући да се материјални облици које она производи директно уписују у рецептивни систем појединца, да би тако ускладиштени постали трајни записи човековог памћења.¹⁷ Појава нових КОЈИХ медија средином 19. века довела је до медијског бума.¹⁸ Особито је фотографија, пласирана у илустрованим штампаним медијима, условила масовну конзумацију визуелних представа, захваљујући формирању глобалног медијског тржишта.¹⁹ Некада скупочени ликовни изрази, доступни само елитним слојевима друштва, били су доступни ширим слојевима друштва. Тако је визуелна култура активно доприносила уобличавању јавног мњења, заснованом на новим, демократичнијим медијским изразима.

У склопу медијске револуције на крају 19. века, нове технике визуелизације допринеле су бржем успостављању култа значајних људи.²⁰ Политичари, владари, на-

¹⁴ Освећење цркве на овдашњем Новом гробљу, *Весник српске цркве* V (1893), 466–471.

¹⁵ Архимандрит Платон, *Просветѡно-црквена добротворка Драѡиња Сѡ. Петѡровић*, 62–63.

¹⁶ С. Ивачковић, Црква на Новом гробљу у Београду, *Српски технички лист* 3 (1895), 41–43.

¹⁷ *Visual Memory*, eds. S. J. Luck and A. Hollingworth, Oxford University Press 2008.

¹⁸ W. Benjamin, *The Work of Art in the Age Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media*. Harvard University Press, 2008.

¹⁹ V. Telesko, *Das 19. Jahrhundert. Eine Epoche und ihre Medien*, Wien: Böhlau, 2010, 228–237.

²⁰ V. Datta, *Heroes and Legends of Fin-de-Siecle France. Gender, Politics and National Identity*, Cambridge University Press 2011.

Унутрашњост Св.-никољског храма

Сл. 2. Црква Светог Николе, унутрашњост, преузето из књиге:
Архимандрит Платон, Просветно-црквена добротворка Драгиња Ст. Петровић,
Београд 1922, (вл. Народна библиотека Србије)

ционални хероји и глумци популарисали су своје животе, који су постали део свакодневице огромног броја конзумената. Тако и уобличавање визуелног сећања на Драгињу Станојлу Петровић можемо посматрати у том контексту.

Гробљанска црква светог Николе на посредан начин је визуелизовала лик њене ктиторке. Митрополит Михаило и други угледни црквени и световни прваци, попут јавног радника Стеве Турчића, креирали су медијски лик смерне удовице након смрти њеног мужа Драгојла Петровића. Српска црква је изискивала модел женске побожности, који ће служити као узор хришћанској пастви. Секуларизација вере и нови спиритуални правци сударали су се с традиционалним устројством

Сл. 3. Стева Тодоровић, Света мајка Ангелина, иконостас цркве Светог Николе, 1893-1894.

цркве. У том светлу можемо посматрати и уобличавање иконе свете мајке Ангелине Бранковић са иконостаса цркве светог Николе.²¹ (сл. 3) Њен култ са седиштем у манастиру Крушедол с временом се проширио, што је пропраћено и визуелизацијом њеног лика у храмовима Српске цркве.²² Поштовање знамените светитељке особито је неговано у 19. веку међу Србима у Карловачкој митрополији.²³ Њен култ са седиштем у манастиру Крушедол с временом се проширио, што је пропраћено и визуелизацијом њеног лика у храмовима Српске цркве.²⁴

Драгиња Станојле и Ангелина Бранковић су надживеле своје мужеве и децу, и потврдиле крст мучеништва који су носиле током живота. Епитет свете мајке Ангелини је постхумно припала због њене брижности и пожртвовања за живота. Њена ми-

²¹ Н. Кусовац и др., *Стева Тодоровић 1832–1925*, Београд — Нови Сад 2002: Народни музеј Београд — Галерија Матице српске Нови Сад, 190.,

²² И. Зарић-Ђировић, Женска припрата Николајевске цркве у Земуну, *Саопштења* XLII (2010), 299–316.

²³ М. Тимотијевић, *Од свеишћења до историјских хероја, Култи светих десјотца Бранковића у XIX веку*, у *Култ светих на Балкану II*, Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет, 2002, 125–137.

²⁴ И. Зарић-Ђировић, Женска припрата Николајевске цркве у Земуну, *Саопштења* XLII (2010), 299–316.

лосрдна дела и ойрављање светйих храмова²⁵ довели су до тога, како писац њеног житија наводи, да се она означи као *савршена хришћанка, сујруја и мајка*,²⁶ и дефинише као историјски узор женске побожности. По подобију свете мајке Ангелине и посредно богородице, и Драгиња је жртвом и чистотом живота заслужила статус општег мајчинства, надишавши партикуларан однос мајке и детета.

Поред личне побожности и узорног живота, обе жене су се истицале и јавним радом у корист Српске цркве и етније. Представа свете мајке Ангелине постала је визуелна парафраза ктиторке храма, чија је уподобљеност великој светитељки додатно потврђивала њену правверност и непоколебљиву побожност.

По устаљеном иконографском обрасцу, света мајка Ангелина је представљена у монашкој ризи са крстом и бројаницом у рукама. Слика је светитељкин лик естетизовао, па је света мајка доведена готово до нивоа надчулне *шелесне асйрал-носйи*.

Од момента изградње и подизања цркве, Драгиња је била још активнија у улози ревносне хришћанке и националне активисткиње. Она је као глава породице Петровић снажно пропагирала хришћанско и патриотско деловање, и тако одредила своје место у јавном простору.

Драгињина изражена самосвест и солидно политичко образовање потврђени су 1896. године, када је руском цару Николају даривала Косовски крст.²⁷ Не са мање амбиција, она је пиротске ћилиме даривала цариградском патријарху Јоаникију,²⁸ док је скопском митрополиту Фирмилијану поклонила златни крст.²⁹ Ритуална размена дарова на највишем (владарском) нивоу подразумевала је узвратна даривања, сходно важећим правилима етикеције. Тако је Драгиња 1897. године од цара Николаја примила фотографију са његовим ликом, додатно потврђеном царевим потписом.³⁰ Драгиња је 1900. године добила и фотографију од српског патријарха Георгија Бранковића,³¹ што је додатно потврдило њен изузетан значај у јавном животу, као особе која равноправно општи са најуваженијим представницима српске и европске политичке и духовне сцене. Врхунац Драгињиног угледа, као и потврда свеопштег раста медијског тржишта заснованог на визуелној кореспонденцији, достигнут је 1900. године, када је краљевски пар Обреновића даривао угледну грађанку заједничком фотографијом са *својеручним йоийисима*.³² У оквиру ритуалне размене дарова, фотографија је била кључни симбол препознавања и уважавања двеју страна. Дародавац и прималац поклона међусобно су се потврђивали и препознавали, присуством свог лика представљеног у фотографском медију.

Медијска делатност је пласирала масовну визуелизацију лика Драгиње Станојле. Из *Вечерњих новосйи* за 2. јун 1896. године, ондашња јавност је информисана да је у свечаном броју листа *Мир*, посвећеном Драгињи, *њен лик шйтамйан да би се йрейознала широм срйској светйа*.³³ *Мир* је био достављен и многим страним ре-

²⁵ Света мајка Ангелина се прославља 30. јула: Ј. Поповић, *Житија светйих за јули*, Београд 1996, 734.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Крст је у мају 1898. био изложен у Саборној цркви: Освећење крста, *Вечерње новосйи*, бр. 133, год. 14. мај 1898.

²⁸ Архимандрит Платон, *Просвейно-црквена добройворка Драгиња Сй. Петровић*, 39.

²⁹ Дар старе српкиње, *Вечерње новосйи*, бр. 260, год. VIII, 20. септембар 1900.

³⁰ Добила слику, *Вечерње новосйи*, бр. 312, год. IV, 9. новембар 1896.

³¹ Патријархова слика, *Вечерње новосйи*, бр. 258, год. VIII, 18. септембар 1900.

³² Висока одликовања, *Вечерње новосйи*, бр. 266, год. VIII, 26. септембар 1900.

³³ *Мир*, *Вечерње новосйи*, бр. 152, год. IV, 2. јун 1896.

дакцијама, очигледно с намером да се и инострана јавност упозна с ликом и делом знамените ктиторке. У одсуству листа *Мир*, с извесном дозом опреза можемо претпоставити да је у питању била брижљиво режирана визуелна представа, да би добила статус канонског портрета.

У сваком случају, медијско пласирање канонског лика Драгиње Станојле повезано је са догађајима након њене смрти. Артифицирање и величање покојника, поготово оних који су стекли репутацију великих људи, део је сложеног фунералног система заснованог на улепшавању слике покојника ради коначног утврђивања меморије на бившег члана заједнице.³⁴ Тако је меморисање Драгињиног лика, непосредно након њене смрти, попримило карактер сложеног погребног церемонијала сатканог из више епизода. Оплакивање покојнице у њеном стану, погребни пренос посмртних остатка и сам чин сахране имали су обележје ефемерног спектакла. У систему фунералних свечаности, особити значај имали су посмртни говори, који су дефинисали и нормирали меморију на преминулог.

Поред уобичајено панегиричких говора у славу *свејиле* покојнице, а које су изrekli митрополит Инокентије, епископ Сава Дечанац и ректор Велике школе Милан Јовановић-Батут, истиче се говор Петра С. Протића, представника Богословије. Професор Протић је у надахнутом говору више пута нагласио синовски однос српског народа према преминулој *мајци*, изрекавши: *Најмилије ти је било, да дођош и новоиечене дођошове називаш децом својом и један од тих духовне деце твоје, ево хоће, да се одужи Мајци, која је без њорога сглекла многе синове, који синовски мисле, синовски осећају и синовски жале за изјубљеном добротворком — за изјубљеном мајком*. Наведене речи указују на висок степен Драгињине самосвести, који се за њеног живота испољавао у готово турски интонираном односу према својим синовима, сада неутешним сирочићима.

У наставку свог похвалног говора, професор је истакао да ће Драгиња вечно живети, јер није *забадава живела*. Тако је антички концепт доброг имена преображен у хришћански морални концепт. Протић наставља са величањем српске мајке: *Мудре (учене) жене које своју мудрост и ученост не ујошреде у користи вере и народа своја нису теби равне*. Тиме је јасно истакнут концепт *јросјодушности* и народске памети, која није плод учености, већ је природни дар који стичу људи племенитог срца. Протић на врхунцу своје беседе указује да је: *Јованка од Арка у своме жару велика је — а ти си такође велика — одушевљена за славу и слободу своје ошачдине, јоказује мушку младалачку одважност и војничко јунаштво, радиш и бориш се за веру, за народност и слободу свеколике браће... Ти ниси била рајодорна јунакиња. Али си мушки, енерјично и јуначки јомајала све што је срјско и верско*.³⁵ Поређењем Драгиње са славном француском хероином, такође веома популарном у Француској на крају 19. века,³⁶ Протић је *јрејоручио* друштву да у Драгињи има морални пример хероизмом обдареног појединца. Велика ктиторка је коначно постала достојна мушког рода, будући да је, како Панић наводи, током живота исказала *тијично* маскулозне особине, попут *енерјичности* и *јунаштва*, на основу којих је стекла право да обитава у имагинарном пантеону знаменитих Срба. Тако је у

³⁴ И. Борозан, *Култура смрти у срјској грађанској култури 19. и јрвим деценијама 20. века*, у Приватни живот код Срба у деветнаестом веку. Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата, 889–983.

³⁵ Беседа на опелу Драгиње поч. Станојла Петровића, изговорио Петар С. Протић школски надзорник 13.11. 1901., *Вечерње новости*, бр. 320, год. IX, 20. новембар 1901.

³⁶ V. Datta, *Heroes and Legends of Fin- de- Siecle France. Gender, Politics and National Identity*, 142–178.

Сл. 4. Поткорична страна књиге: Архимандрит Платон, Просветно-црквена добротворка Драгиња Ст. Петровић, Београд 1922, (вл. Народна библиотека Србије)

случају Драгиње извршена *йолна размена*, и постављен темељ накнадном креирању и кодификовању њеног световног житија.

Уобичајени део фунералних радњи након нечије смрти био је повезан са медијским пласирањем покојниковог лика у форми читуље.³⁷ У *Вечерњим новостима* непосредно након Драгињине смрти објављена је читуља са њеним ликом.³⁸ (сл. 4) Визуелизација покојника у форми читуље била је у функцији упознавања јавности са идентитетом преминулог, снимљеног у његовом оптималном животном тренутку. Идентитетски карактер визуелизован фотографијом требало је да с временом стекне карактер канонске представе преминулог, који је остајао меморисан у трајном сећању управо захваљујући реторичком дејству своје последње представе.

Допојасни Драгињин лик у црној марами и децентно сведеној одежди идентитетски је дефинисао личност покојнице, с идејом коначне кодификације њене визуелне представе. Забрађени лик у тамној одори посредно је одражавао жалост за преминулим супругом. Уколико упоредимо Драгињину посмртну представу са иконом света мајке Ангелине са иконостаса гробљанске цркве, аналогија се намеће по себи. Сличност одежде, као и целокупан патос присутан на обема представама, упркос израженој естетизацији светитељкиног лика, типолошки спаја два визуелна исказа.

Драгињина визуелна представа употпуњена је и њеним својеручним аутограмом уочљивим у дну читуље. Потпис је имао велики значај у дефинисању оригиналности фотографије. Ауторски потпис је потврђивао веродостојност представљеног лика и чинио да фотографија стекне статус меморијског визуелног артефакта. Поседовати фотографију славне личности са њеним потписом била је ствар престижа, и средство потврђивања власниковог социјалног статуса. Истовремено су фотографије са потписом, попут Драгињине, конституисале меморијске просторе сећања и приватности сачињене од визуелних меморабилија.

Монументализација сећања

Конституисање меморије на Драгињу трајало је неколико деценија, да би било окончано 1922. године, објављивањем књиге *Просветно-црквена добротворка Драгиња Св. Петровић*, у издању фонда Станојла и Драгиње Петровића. (сл. 5) Књигу је написао професор Богословије у пензији Платон, који је био и опуномоћеник Драгињиног тестаментa. У форми својеврсног световног житија оформљен је визуелно-вербални наратив, с идејом уобличења трајног сећања на славну ктиторку. Аутор је примерак књиге са посветом поклатио краљу Александру Карађорђевићу³⁹ у јасној намери да трајни спомен на Драгињу остане присутан и међу члановима владарске куће.

По устаљеном обрасцу грађења наратива у текстовима хагиографског карактера, професор Платон је описао детињство и младост Драгиње Станојле.⁴⁰ Читалац се упознаје са животним почецима главне јунакиње која је потекла из угледне куће, у којој је, у складу с тадашњим *модерним* тенденцијама, стекла хришћанско и па-

³⁷ И. Борозан, *Култура смрти у српској грађанској култури 19. и првим деценијама 20. века*, у Приватни живот код Срба у деветнаестом веку. Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата, 931–933.

³⁸ Вечерње новости, бр. 313, год. IX, 13. новембар 1901. Читуља без слике изашла је у Веснику Српске цркве: Весник Српске цркве XI (1901), 1090.

³⁹ Примерак који смо користили налази се у Народној библиотеци Србије и заведен је под инв. бр. II 4270. Аутор је краљу поклатио примерак з. 04. 1923: Архимандрит Платон, *Просветно-црквена добротворка Драгиња Св. Петровић*, без пагинације.

⁴⁰ Ibidem, 23–28.

Сл. 5. Драгиња Петровић, читуља, Вечерње новости, бр. 313, год. IX (вл. Архив Србије)

тријархално образовање. Кућним васпитањем уобличен је и њен снажно изражен национални осећај, који се током живота испојио у бројним патриотским акцијама. У књизи је публикована представа Драгиње из младости у народној ношњи, чиме је потврђен њен народно-патриотски корен. (сл. 6)

Архимандрит Платон вербализује Драгињин животни пут поглављем о њеном брачном животу.⁴¹ Идеализација њеног брака послужила је као метафора за породицу — симболу истинског хришћанског заједништва на патријархалном друштвеном коду. У склопу представљања Драгињиног брачног живота, Платон посебно ис-

⁴¹ Ibidem, 28–34.

Сл. 6. Косовски крст, преузето из књиге: Архимандрит Платон,
Просветно-црквена добротворка Драгиња Ст. Петрови, Београд 1922
(вл. Народна библиотека Србије)

Сл. 7. Драгиња Петровић, преузето из књиге:
Архимандрит Платон, Просветно-црквена
добротворка Драгиња Ст. Петровић,
Београд 1922 (вл. Народна библиотека Србије)

тиче њену посету манастиру Љубостиња. Идеална љубав кнеза Лазара и кнегиње Љубице особито је оживљавана током црквених и народних сабора поводом прославе манастирске славе. На једном од тих сабора, 1855. године, присуствовала је и Драгиња, која је на извору живе традиције слушала приче о славном кнежевском пару и њиховој чистој љубави.⁴² Тако је створена паралела између средњовековног владарског и савременог грађанског пара, с идејом типолошког спајања прошлости и садашњости. У прилог истакнуте хармоније брачног пара Петровић уобличена је и насловница архимандритовог списка. Двојни портрет супружника визуелизовао је складност њиховог брака, прекинутог Станојловом смрћу. Тај тужни догађај је изменио животни пут Драгиње, која је након смрти супруга одлучила да *буде мушко*, и да потом тако *преображена* ступи на јавну сцену као активни чинилац и носилац имена породице Петровић.

Управо је у таквом светлу и визуелизована Драгиња у књизи архимандрита Платона. У питању је већ позната канонска представа ктиторке у пуном ставу. (сл. 7) Моћна силуета одевена у црно достојанствено доминира простором и указује на стабилност и одмереност. Публикована фотографија представља жену *снажної* тела, која очигледно контролише себе и свој животни (јавни) простор, видљив у опуштеном али ипак чврстом положају руке наслоњене на рукохват столице. Одежда као идентитетски образац вербализовала је поруку представљене особе. Тако је Драгињина тамна и помало груба одећа постала својеврсни духовни оклоп велике ктиторке. Функција одежде у овом случају није била само да поништи родну одредивост представљене особе већ и да укаже на Драгињину озбиљност која надилази било какав помодан или луксузан дискурс. У случају Драгиње Станојле, спајање хришћанског пијетизма и луксузног начина живота било је искључено. Строгост и једноставност надишли су уобичајену слику грађанке из високог

⁴² Ibidem, 36.

друштва, чије хришћанство није долазило у колизију са конзумацијом луксуза и хедонистичким начином живота. Драгиња је на фотографији визуелизована као стабилна хришћанка, чији је етички и духовни систем вредности уподобљеном идеалима високе црквене хијерархије. Драгиња је инсценацијом постала световна монахиња и еманација *духовне лейоше* која надилази пролазну и варљиву телесну примамљивост, каквим је и описује архимандрит Иларион Весић, директно се обраћајући Драгињи: *Без монашкој одећи, код толикој имања ви њроводише у своје дому њихи и скромни животи као монахиња и као њрва невестија светије Христове цркве*.⁴³ Њен лик је постао парадигма замишљеног женског обрасца и представља кључну слику хришћанске матроне на крају 19. века.

У последњем одељку књиге, посвећеном догађајима који су пратили Драгињину смрт, пласирана је и фотографија са њеним допојасним ликом (сл. 7). Поново је наглашена њена канонска представа, сада смештена у овални рам. Тако је Драгињин идентитетски лик задобио захтевану меморијску ноту. Смештање фотографије појединца у овал од давнина је акцентовало посебну посвећеност преминулог, гарантујући му бесмртност и право на меморијски живот у систему сећања заједнице. Истовремено је визуелним језиком окончан процес типолошког уподобљавања лика преминуле ктиторке са представом свете мајке Ангелине са иконостаса цркве светог Николе. Морфолошко и феноменолошко јединство две велике жене потврђено је и на идејном плану, омогућивши њихову идентитетску саобразност.

Архимандрит Платон је у поменутој публикацији поред прецизног описа Драгињиних ктиторских подухвата пласирао и илустрације њених задужбина. Приказани су спољашњост и унутрашњост гробљанске цркве, Косовски крст, поклон цару Николају, (сл. 8) као и крст који је Драгиња даривала руском скиту светог Јована Златоустог на Светој гори.⁴⁴ Публиковање ктиторија неколико деценија након њиховог даривања имало је за циљ да истргне из евентуалног заборава сећање на велику ктиторку с краја 19. века. Континуитет сећања на Драгињу Станојлу реактуализован је публиковањем Летописа цркве светог Николе у Београду. Дело протојереја ставрофора Десимира Никитовића објављено је 1996. године, поводом прославе стогодишњице цркве. У делу се поново набрајају Драгињина ктиторска дела која се употпуњују публиковањем њеног портрета насталог у новије доба.⁴⁵ Тако је после вишедеценијске паузе у савременој визуелној форми обновљено сећање на ктиторку цркве на Новом гробљу.

Производња Драгињиног лика и њено меморисање као велике ктиторке представља сложени процес у оквиру којег је визуелни језик имао изузетно значајну улогу. Драгињин лик је у складу са стратегијом репрезентације постао исконструисана слика идеалне хришћанке и парадигма узорне ктиторке. Она је настала као резултат потребе Српске цркве да у доба приличне нестабилности, када је и женско питање дошло у центар пажње, произведе слику савршене мирјанке и успостави узоран модел женске побожности. Сећање на велику ктиторку и хероину Српске цркве континуирано је обнављано, с идејом да се Драгињи обезбеди иконични статус. Случај Драгиње Станојле Петровић потврда је снаге културе ктиторства и симбол модела женске побожности у Србији крајем 19. века. У композитно доба

⁴³ Српско гостопримство, *Вечерње новостии*, бр. 269, год. VIII, 29. 09. 1900.

⁴⁴ Архимандрит Платон, *Просветино-црквена добротворка Драгиња Св. Петровић*, без пагинације, 79.

⁴⁵ Портрет је публикован, у: Д. Никитовић, *Лейоис цркве светије Николе у Београду*, Београд: Управа храма Светог Николе у Београду, без пагинације.

Сл. 8. Драгиња Петровић, преузето из књиге: Архимандрит Платон, Просветно-црквена добротворка Драгиња Ст. Петровић, Београд 1922 (вл. Народна библиотека Србије)

краја столећа, Драгиња Петровић је успела, како наводи архимандрит Иларион Весић, да надиђе *материјалистичку струју безверја и себичности*,⁴⁶ и да тако неонакаљана остане у служби *народном религиозном моралу*.⁴⁷

Shaping of Memory and Culture of Contribution in 19th — Century Serbia: The Case of Draginja Stanojla Petrovic

Summary: The memory on distinguished members of the community in Serbia in the late 19th century and the process of memory shaping of Draginja Stanojla Petrovic represent parts of the complex mechanism of memory selection and adaptation. A mnemotechnical instrumentation of memorial culture, on the basis of which Draginja Petrovic was memorized, is based on a re-interpretation of the concept of endowment from earlier eras, as well as on the contemporary experience of serving the church and the community. The creation of Draginja's image and her memorization as a grand endower is a complex process wherein the visual language played an

⁴⁶ Српско гостопримство, *Вечерње новости*, бр. 269, год. VIII, 29. 09. 1900.

⁴⁷ Српско гостопримство, *Вечерње новости*, бр. 269, год. VIII, 29. 09. 1900.

extremely important role. In accordance with the representation strategy, Draginja's image became the fabricated image of an ideal Christian and the paradigm of an endower. It was created as a result of the needs of the Serbian Orthodox Church to produce an image of the perfect laywoman and to establish an exemplary model of female piety in times of considerable instability, when the women's issue came to the fore.

Keywords: Draginja Petrović, memory, visual culture, female piety, endowment

Литература

- Архимандрит Платон, *Просветино-црквена добродетел Драгине Св. Петровић*, Београд: Рад 1922.
- Asman, J. *Kultura pamćenja. Pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Beograd: Prosveta 2011.
- Benjamin, W. *The Work of Art in the Age Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media*. Harvard University Press, 2008.
- Борозан, И. *Култура смрти у српској краљевској култури 19. и првим деценијама 20. века, у Приватни живот код Срба у деветнаестом веку. Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, 889–983.
- Weber-Kellermann, I. *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, München: C. H. Beck (4. Aufl. 1998).
- Веселиновић, Р. „Зашто су подизане задужбине?“, *Гласник Српске православне цркве* XLIV (1963), 278–283.
- Visual Memory*, eds. S. J. Luck and A. Hollingworth, Oxford University Press 2008.
- Datta, V. *Heroes and Legends of Fin-de-Siecle France. Gender, Politics and National Identity*, Cambridge University Press 2011.
- Домаћинско дојословље*, прев. Митрополит Михаило, Београд 1872.
- Зарић-Тировић, И. Женска приправа Николајевске цркве у Земуну, *Саопштења* XLII (2010), 299–316.
- Ивачковић, С. Црква на Новом гробљу у Београду, *Српски технички лист* 3 (1895), 41–43.
- Jejts, F. A. *Veština pamćenja*, Novi Sad: Mediteran Publishing 2012.
- Kuljić, T. *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd: Čigoja štampa 2006.
- Кусовац, Н. и др. *Стева Тодоровић 1832–1925*, Београд — Нови Сад 2002: Народни музеј Београд — Галерија Матице српске Нови Сад.
- Лазих, М. Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века, у *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку. Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, ур. А. Столић и Н. Макуљевић, Београд: Clío 2006, 611–659.
- Лазих, М. Судбина једне ктиторије: „обвезателство“ Савићевих Саборној цркви у Пожаревцу, *Саборност* 5 (2011), 247–272.
- Макуљевић, Н. *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд: Филозофски факултет у Београду.
- Никитовић, Д. *Летопис цркве свештој Николе у Београду*, Београд: Управа храма Светог Николе у Београду, без пагинације.
- Обрадовић, Д. *Савјести здравља разума*, Сабрана дела, књ. 1, Београд: Просвета.
- Поповић, Ј. *Житија свештих за јули*, Београд 1996.
- Поповић, Р. Мотив задужбинарства у средњовековној Србији, *Богословље* XXXI (1987), 243–248.
- Telesko, W. *Das 19. Jahrhundert. Eine Epoche und ihre Medien*, Wien: Böhlau, 2010.
- Столић, А. *Краљица Драга*, Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Тимотијевић, М. *Од свештеника до историјских хероја, Култи свештих десетина Бранковића у XIX веку*, у *Култ светих на Балкану II*, Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет, 2002, 125–137.
- Тимотијевић, М. *Рађање модерне приватности. Приватни живот код Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд: Clío, 13–63.